

VII Дунайські наукові читання

15. Державний архів Одеської області. Ф. 1. Оп. 194. Спр. 244. 170 арк.

16. НАРМ. Ф. 88. Оп. 2. Спр. 104. 123 арк.

УДК 94«1914-1918»

DESERTION AND THE FIGHT AGAINST HIM DURING THE FIRST WORLD WAR (BASED ON MATERIALS FROM THE BESSARABIAN PROVINCE)

*Ivan Tatarinov*¹

ДЕЗЕРТИРСТВО ТА БОРОТЬБА З НИМ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (НА МАТЕРІАЛАХ БЕССАРАБСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ)

*Іван Татаринов*¹

Abstract. *The article examines the facts of desertion of soldiers of the Russian Imperial Army during the First World War, using the example of those mobilized from the Bessarabian province. On the basis of archival data and published sources, the factors and reasons that led to escapes from the front are highlighted. The activity of state institutions in search of deserters in the territory of the region is analyzed.*

Key words: *captivity, deserters, front, World War I, Bessarabia, arrest.*

Анотація. *В статті досліджуються факти дезертирства солдатів Російської імператорської армії під час Першої світової війни, на прикладі мобілізованих з Бессарабської губернії. На основі архівних даних та опублікованих джерел виділено фактори та причини, що призводили до втеч з фронту. Проаналізовано діяльність державних установ з пошуку дезертирів на території краю.*

Ключові слова: *полон, дезертири, фронт, Перша світова війна, Бессарабія, арешт.*

В роки Першої світової війни втрати на фронтах були величезними. Деякі солдати, щоб зберегти своє життя або через невміле командування потрапляли до полону, частина взагалі покидала свої військові частини та ставали дезертирами.

¹ PhD, Associate Professor, Izmail State University of Humanities, Ukraine, Address: Repina St, 12, Izmail, Odessa Region, 68601, Tel.: +38 (04841)51388, E-mail: tatarinoffivanevgen@gmail.com; ORCID: 0000-0002-6345-7409

¹ Кандидат історичних наук, доцент, Ізмаїльський державний гуманітарний університет, Україна, адреса: вул. Репіна, 12, м. Ізмаїл, Одеська область, 68601, м.т.: +38 (04841)51388, E-mail: tatarinoffivanevgen@gmail.com; ORCID: 0000-0002-6345-7409

Збірник наукових праць

Були і ті, що використовувало будь-які можливість, щоб взагалі не йти на армійську службу – підробляли документи, тікали закордон, переховувалися від місцевої влади.

Стосовно втрат серед мобілізованих з Бессарабської губернії ми маємо неповну інформацію. Так, нам вдалося з'ясувати, що за 1914 – 1915 рр. втрати вбитими, пораненими та безвісті зниклими серед уродженців Бессарабії склали 223 нижчих чинів [1, арк. 517]. Це за умови, що військові частини, до яких відправляли бессарабців на початковому етапі війни, не брали активної участі в бойових діях. В подальшому число загиблих та поранених значно зросло. Наприклад, списки запасних нижчих чинів, звільнених від військової служби через поранення та втрату працездатності з 1914 по 1 жовтня 1916 рр., лише по Акерманському повіту включали 1 619 чол. [2, арк. 1-41].

Нерідко, щоб повернутися додому, солдати спеціально калічили себе. Наприклад, зі 126 нижчих чинів, що прибули на лікування взимку-навесні 1915 р. до Акерманського повіту, близько 30 % мали поранення пальців або кисті правої руки. На нашу думку, такий показник можна розцінювати як самостріл або умисне членушкодження [3, арк.83].

Значна кількість солдатів через невміле командування або по своїй волі потрапляли до полону. Наприклад, на кінець війни в Німеччині та Австро-Угорщині знаходилось 393 військовослужбовці, котрі були родом з Акерманського повіту [4, арк 4-30]. Всього ж, протягом 1918 – 1919 рр. на батьківщину з німецьких та австрійських таборів для військовополонених повернулося 1 915 уродженців Бессарабії [5, с. 39].

Поряд з добровільною здачею солдатів у полон, значною проблемою для російської армії від самого початку війни було дезертирство. З повідомлень Південно-Західного фронту дізнаємося, що в період з 29 вересня по 15 грудня 1914 р. на одних лише станціях Південно-Західної залізниці було затримано 3 394 солдата. На таких залізничних станціях, як Козятин, в листопаді 1914 р. затримували до 40 осіб в день [6, с. 376].

Для жителів Бессарабії в роки Першої світової війни було характерним залишати службу з простих побутових причин. Затримані так пояснювали свій вчинок: «треба було побачити хворих батьків і отримати свою частину землі від брата»; «дружину пом'яли коні та її треба було провідати»; «дружина і маленька дитина захворіли тифом»; «просто півроку не був удома та скучив»; «отримав листа, що з позицій приїхав брат, якого не бачив з 1913 року» тощо [7, с. 106]. Необхідно зазначити, що в основному втікачі самі поверталися до своїх частин, де піддавалися арешту. В таких випадках найчастіше приймалося рішення про розгляд справи вже після війни.

Фонд «Одеський військово-окружний суд» ЦДІА України містить значну кількість справ, відкритих проти запасних та ратників, мобілізованих з Бессарабії.

VII Дунайські наукові читання

Наприклад, ратника 479-ї пішої Херсонської дружини І. Ткаченка звинувачували в невиконанні наказу унтер-офіцера О. Журавського, самовільній відлучці та продажі казенного обмундирування [8, арк. 1-76]. Рядового 40-го піхотного запасного батальйону Б. Гроссмана звинувачували в імітації хвороби з метою ухиляння від військової служби [9, арк. 1-69]. І цей перелік можна ще довго продовжувати.

Уряд та військові начальники всіма засобами вели боротьбу з дезертирством та відлучками як на фронті, так і в тилу. Вже наприкінці 1914 р. в Бессарабії вийшла постанова, що забороняла переховувати в своїх оселях нижчих чинів, що відлучилися зі своїх військових частин під виглядом звільнених у відпустку або евакуйованих з діючої армії. За порушення цього наказу винуватцям загрожувало 3 місяці ув'язнення або 3 000 руб. штрафу [10, арк. 7].

На початку 1915 р. сільським старостам губернії наказувалося інформувати про кожного пораненого військовослужбовця, що прибував з діючої армії. При цьому треба було вказувати час прибуття, категорію (дійсної служби, запасний, ратник ополчення), період призову, рік служби, з якої частини, де, коли та чим був поранений, з якого часу і де лікувався тощо. Таким чином, планувалось виявити солдатів, що самовільно залишали шпиталі та, замість повернення до своєї військової частини, тікали додому [11, арк. 21].

Щоб попередити дезертирство, влада вдавалася й до інших заходів. Так, 23 квітня 1915 р. вийшов наказ імператора про те, що у випадку втечі з військової служби, або здачі в полон без застосування зброї нижчих чинів та ратників ополчення, їх сім'ї залишалися без права на отримання продовольчого пайку від держави [12, арк. 160]. 14 травня 1915 р. на основі урядової постанови було видано відповідний циркуляр бессарабського губернатора [13, арк. 19].

В роки війни нижчі чини часто порушували передбачені процедури для відбування відпусток та проходження лікування. Про це бендерський повітовий військовий начальник інформував губернатора Бессарабії телеграмою від 26 липня 1915 р. В ній зазначалося, що багато солдатів, звільнених за хворобою та від служби в довгострокові відпустки, не з'являлися в управління для засвідчення військовим начальником. Замість цього вони відправлялись прямо додому, де й проживали без необхідних документів. Щоб не піддаватися засвідченню, багато представників нижчих чинів, котрі знаходились на лікуванні, самовільно покидали шпиталі, або тікали з санітарних потягів і також проживали вдома. Про своє прибуття вони нікого не інформували та лікувались самотужки і таємно. Також бували випадки, коли армійські чини поверталися додому прямо з позицій та проживали потай удома, відкупаючись грошима від сільської влади [14, арк. 13].

Губернатор наказав вжити рішучих заходів для перешкоджання незаконного проживання в Бессарабії солдат-втікачів. Волосні та сільські голови мали вести обов'язковий нагляд за всіма нижчими чинами, котрі прибували до населених

пунктів у відпусту або на лікування. Тих, що з'являлись без необхідного дозволу, слід було затримати та відправити в розпорядження повітового військового начальника. Посадові особи, що були помічені в приховуванні військових чинів, або в недостатньому нагляді за цим, піддавалися суворій відповідальності за законом [14, арк. 13].

Однак зазначені заходи не давали потрібних результатів. 2 серпня 1915 р. бессарабський губернатор секретною телеграмою повідомляв повітових справників та поліцмейстерів, що, «незважаючи на цілу низку зроблених розпоряджень як громадськими так і військовими властями щодо вживання суворих заходів по затриманню та відправці до військових начальників тих, хто відстав, і тих, хто самовільно залишив свої військові частини, все ж таки відлучки продовжуються» [15, арк. 17].

Було зазначено, що окремі нижчі чини проживали в містах та селах непоміченими. Причиною такого стану речей губернатор називав халатне ставлення до своїх обов'язків поліцейських чинів та представників місцевої влади. Головний начальник Одеського військового округу наказав посилити нагляд поліції та місцевих адміністрацій за військовими чинами, що проживали в населених пунктах без необхідних документів. Представники поліції та адміністрації, винні в допущенні безправного проживання військовозобов'язаних в населених пунктах, відсторонялися від служби та каралися аж до засудження [14, арк. 12].

Однак такі кроки не мали необхідного ефекту. Так, командир 42-го піхотного запасного батальйону, розквартированого в Бендерах, 2 жовтня 1915 р. скаржився представникам влади Ізмаїльського, Акерманського та Бендерського повітів, що земські начальники та сільська влада своєчасно не відповідали на його запити про молодих людей, що самовільно відлучилися зі служби та перебували в населених пунктах зазначених повітів. У зв'язку з цим комбат просив видати розпорядження про негайну затримку солдатів та відправку їх до розташування батальйону [15, арк. 81].

Нерідко новобранці тікали від військової служби, навіть не прибувши до військової частини. У зв'язку з цим чинам поліції було доручено сприяти військовій владі в охороні призовників під час їх перевезення. При цьому представникам місцевої влади під особисту відповідальність було наказано вжити заходів до затримання втікачів та передачі їх місцевим військовим начальникам. Крім того було посилено нагляд за нижніми військовими чинами, що проживали в містечках без документів. Їх, як втікачів, негайно затримувати і надавати місцевим приставам. Останній доставляв нижніх чинів до військового начальника та доповідав про, що переховували призовників. 21 жовтня 1915 р. військовий міністр повідомляв губернатора Бессарабії, що втечі нижчих чинів з команд, що йшли на поповнення діючих військ, набули загрозливих масштабів. При цьому місцеві

VII Дунайські наукові читання

адміністрації, незважаючи на вимоги окружного начальства, не вживали жодних заходів по боротьбі з цим явищем [15, арк. 47].

25 жовтня 1915 р. начальник штабу Верховного головнокомандувача повідомив керівництво Одеського військового округу, що за наявними відомостями, в селах всередині країни вже проживають чимало нижніх чинів, які виїхали зі своїх частин з різних приводів, в більшості випадків без дозволу, тому вважалися «безвісти відсутніми». З огляду на це було підготовлено прохання до керівництва МВС, щоб залучити поліцію, волосних старост, сільських старост до розшуку втікачів та відправлення їх під конвоем до повітових військових начальників. Останні були зобов'язані, після прибуття до них названих нижніх військових чинів, здавати їх в запасні батальйони для негайного повернення до діючої армії [15, арк. 84].

Бессарабська губернія була прикордонною територією Російської імперії, чим в роки війни нерідко користувалися ті, хто ухилявся від військової служби. Наприклад, 19 травня 1916 р. в Ізмаїлі було затримано С. Когана 1866 р. народження. Приводом стало вилучення військовою цензурою листа від його синів, що переховувались від військової повинності в Румунії. Як виявило слідство, С. Коган організував 8 втеч закордон для осіб єврейської національності, що ухилялися від служби в армії [16, арк. 1-52].

Деякі військові чиновники за хабарі самі сприяли ухилянню від служби тих чи інших призовників. Наприклад, Одеський військово-окружний суд з серпня 1915 р. по серпень 1916 р. вів справу по звинуваченню писаря управи бельцького повітового військового начальника І. Потапова та міщанина У. Шермана у виготовленні підробних документів з метою звільнення ратника державного ополчення М. Каліната від військової служби [17, арк. 1-165].

Протягом 1916 р. кількість втеч солдатів з фронту зростала. Як і раніше, для пошуку дезертирів на території Бессарабії, керівництвом Одеського військового округу залучались в основному місцеві адміністрації та чини поліції. Однак ефективність їх роботи залишалась низькою, незважаючи на суворі адміністративні стягнення.

Після повалення царського режиму в 1917 р. мало змінилась. Представники Тимчасового уряду вважали головною причиною дезертирства сприйняття солдатами війни як протистояння не за інтереси Батьківщини, а за інтереси самодержавства. Тому всі накази, прийняті за царської влади, скасовувались. Сподіваючись на патріотизм громадян, Тимчасовий уряд оголосив усім дезертирам, хто зявиться до 28 травня 1917 р. та запишиться до армії, амністію [18, арк. 125].

12 червня 1917 р. по Одеському військовому округу, було повідомлено, що за розпорядженням Тимчасового уряду дезертири, крім покарань за законом, будуть позбавлені виборчих прав до Установчих зборів, які мали вирішити питання

про позбавлення дезертирів ще й права на землю. Крім того, місцевій владі наказувалося терміново провести перевірку відпускних квитків всіх солдатів, що проживали по селах та скласти списоки злісних дезертирів. При цьому ті втікачі, що поверталися до лав армії оголошувались повністю відновленими в правах та звільнялися від покарань, «якщо доблесним виконанням військового обов'язку заглядають свою провину перед Батьківщиною» [18, арк. 129].

Однак, розрахунок залучити втікачів до армії, граючи на їх відчутті обов'язку, виявився хибним. Патріотичного підйому не відбулося. Тому для боротьби з дезертирами почали використовувати вже перевірені методи. Наприклад, 8 червня 1917 р. було поновлено дію постанови, що забороняла видавати продовольчі пайки сім'ям солдат-дезертирів [13, арк. 15].

21 червня 1917 р. за розпорядженням Головнокомандувача арміями О. Брусилова, на обов'язок губернських комісарів, які замінили на своїх посадах губернаторів, були покладені обов'язки по спостереженню за порядком в тилу і виконанням всіх заходів по боротьбі з дезертирством солдатів. З огляду на зміни в складі цивільних виконавчих органів, в Бессарабії на завідувача військово-судною частиною при головному постачанні Румунського фронту були покладені функції з протидії дезертирству. Для наведення порядку в тилу, О. Брусилов наказав залучати громадські установи та цивільних посадових осіб. Комісарам та чинам міліції наказувалося керуватися в боротьбі з дезертирством вказівками і циркулярами, прийнятими ще за старої влади. Обхід усіх населених пунктів з метою виявлення і затримання дезертирів рекомендувалось проводити не менше 4-х разів на місяць. Затриманих потрібно було реєструвати і передавати виключно в розпорядження найближчих військових начальників [18, арк. 108]. У випадку виявлення у кого-небудь в будинку або в квартирі дезертирів, домогосподар та квартирант за несвоєчасне повідомлення про це підлягали відповідальності за законом [18, арк. 148].

Характерною рисою розпаду армії в добу правління Тимчасового уряду стало те, що тепер видавалися накази про розшук не тільки нижніх чинів, що втекли з фронту, а й офіцерів, що не бажали повертатися на службу після відпусток. Так, в червні 1917 р. телеграма губернського виконавчого комітету повідомляла про наказ всім волосним комітетам негайно прийняти найенергійніших заходів до відправки дезертирів, а також солдатів та офіцерів, що самовільно прострочили свої відпустки, до військового начальника. Рекомендувалось до боротьби з дезертирами залучати не тільки міліцію (котра замінила царську поліцію), але і всіх громадян волості, а також військових чинів, розквартированих поблизу [18, арк. 144].

Таким чином, тяжкі умови ведення бойових дій та затяжний характер Першої світової війни сприяв процвітанню дезертирства серед військовослужбовців Російської імператорської армії. Військове командування та

VII Дунайські наукові читання

місцеві адміністрації вживали різних заходів для пошуку та покарання дезертирів. Однак, вони не завжди були ефективними, через недосконалість та корумпованість імперської державної системи. При цьому слід визнати, що незважаючи на наявні факти дезертирства та відлучок з військових частин, основна маса солдатів, призваних з Бессарабії, під час бойових дій відзначились стійкістю та вірністю обов'язку.

Джерела та література

1. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі КУІА). Ф. 403. Оп. 1. Спр. 486. 578 арк.
2. КУІА. Ф. 47. Оп. 1, Спр. 105. 41 арк.
3. КУІА. Ф. 47. Оп. 1. Спр. 96. 96 арк.
4. КУІА. Ф. 47. Оп. 1. Спр. 129. 31 арк.
5. Россия в мировой войне 1914-1918 года: (в цифрах) / предисловие П. Попов. М. : ЦСУ. Отдел военной статистики, 1925. 103 с.
6. Симмонс П. Борьба с дезертирством и добровольной сдачей в плен в русской армии в годы Первой мировой войны. *Величие и язвы Российской империи: Международный научный сборник к 50-летию О.Р. Айрапетова*. М. : ИД «Регнум», 2012. С. 378-398.
7. Репида Л.Е. Суверенная Молдова: история и современность. Кишинев : Inst. Patrimonial, 2008. 384 с.
8. Центральний державний історичний архів України (далі ЦДІАУ) Ф. 347. Оп. 1. Спр. 2859. 76 арк.
9. ЦДІАУ Ф. 347. Оп. 1. Спр. 3032. 69 арк.
10. КУІА Ф. 780. Оп. 1. Спр. 41. 113 арк.
11. КУІА Ф. 780. Оп. 1. Спр. 44. 44 арк.
12. КУІА Ф. 4. Оп. 1. Спр. 524. 321 арк.
13. КУІА Ф. 2. Оп. 1. Спр. 721. 63 арк.
14. КУІА Ф. 780. Оп. 1. Спр. 45. 16 арк.
15. КУІА Ф. 779. Оп. 1. Спр. 99. 89 арк.
16. КУІА Ф. 1007. Оп. 1. Спр. 60. 52 арк.
17. ЦДІАУ Ф. 347. Оп. 1. Спр. 3124. 165 арк.
18. КУІА Ф. 779. Оп. 1. Спр. 105. 327 арк.